

Methoden en perspectieven van rechtswetenschap

WFR 2025/12

Een bespreking van *Methoden en perspectieven van rechtswetenschap* van Ernst Hirsch Ballin. Verschenen bij Boom 2024, 168 p.

1. Inleiding

Enkele jaren geleden attendeerde een bevriende fiscalist mij op een interview met Ernst Hirsch Ballin in het Nederlands Juristenblad, verschenen onder de titel: 'Woorden doen er in een rechtsstaat toe!'.² Dat was enige tijd eerder gepubliceerd ter gelegenheid van zijn Tilburgse emeritaat. In dat interview wordt onder meer aandacht besteed aan het door hem geschreven boek *Advanced introduction to legal research methods*,³ dat in 2020 is verschenen. Deze uitgave is min of meer toevallig tot stand gekomen door een gesprek met een uitgever op een conferentie in Washington, iemand die Hirsch Ballin op een onbewaakt moment wist te verleiden om een boek over methoden van juridisch onderzoek toe te zeggen.⁴ Het werk aan dit boek bood hem een uitgelezen kans om terug te blikken op zijn werkzame leven als academicus en te reflecteren op wat hij denkt dat "de identiteit van de jurist is of moet zijn".⁵

Uit voornoemde Engelstalige uitgave, die veel van de lezer vergt, zo heb ik ondervonden toen ik deze met enkele Leidse studenten bestudeerde, is het afgelopen zomer verschenen boek *Methoden en perspectieven van rechtswetenschap* gegroeid (p. 8). In deze bespreking schets ik de inhoud van het Nederlandstalige boek, dat ook voor fiscalisten van belang is, omdat zij doorgaans niet zoveel affiniteit hebben met methodologische kwesties.

2. Methoden en perspectieven van rechtswetenschap

Het boek is als volgt opgebouwd. In deel I, dat bestaat uit twee hoofdstukken, presenteert de auteur zijn *uitgangspunten*. Enkele *uitdagingen* voor nieuw rechtswetenschappelijk onderzoek komen in deel II aan bod. Daarin worden in het derde, vierde en vijfde hoofdstuk achtereenvolgens behandeld: empirisch-juridisch onderzoek, grondslagenonderzoek en verkennend wetenschappelijk onderzoek. Verder reikende *perspectieven* bespreekt de auteur in deel III.

Bekend is dat de opvattingen over wetenschappelijkheid strikter zijn geworden. In verband daarmee wordt in de rechtswetenschap meer aandacht besteed aan methodische vragen (vgl. p. 7), zij het dat in fiscale publicaties – met uitzondering van proefschriften – de gebruikte methoden meestal impliciet blijven. Dat geldt ook voor de vele geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap, een gremium dat honderd jaar geleden is ontstaan.⁶ Deze – in de ogen van sommigen ongetwijfeld wat vrijblijvende – publicatiecultuur is diepgeworteld in het fiscale discours, al zijn er uitzonderingen aan te wijzen. Zo ging W.J. de Langen in zijn uit de jaren vijftig daterende uit twee delen bestaande hoofdwerk over de grondbeginselen van het Nederlandse belastingrecht empirisch-analytisch te werk. Daarover liet hij geen misverstand bestaan.⁷ En D. Brüll, die De Langen als zijn leermeester beschouwde,⁸ gebruikte in zijn wetenschappelijke werk de antroposofie als methode, als wijze van benaderen van problemen, zoals hij dat eens noemde.⁹ In de sfeer van het civiele recht kan de Tilburgse hoogleraar H.C.F. Schoordijk worden genoemd: zijn methode, die van het realisme en pragmatisme, was "om vanuit het startpunt dat de feiten de norm geven die nooit onbillijk kan zijn, door vergelijking te komen tot pragmatische oplossingen die passen binnen een bepaald cultuurbeeld op een bepaald moment".¹⁰ Voor velen is Schoordijk, een inductieve denker,¹¹ een bron van inspiratie geweest, wellicht ook voor Hirsch Ballin, zo zou uit de in het boek opgenomen – als inleiding fungerende – verantwoording vooraf kunnen worden afgeleid (p. 6).

Het doel van *Methoden en perspectieven van rechtswetenschap* is *niet* de door individuele wetenschappers gebruikte methoden te belichten en evenmin om praktische wenken te geven voor het inrichten van onderzoek en het vergaren van informatie,¹² maar om onderzoekers aan te moedigen om de uitdagingen van juridisch onderzoek met een open geest tegemoet te treden (vgl. p. 10) en om het inzicht te vergroten in wat het betekent om dergelijk onderzoek te doen, meer specifiek: "hoe het object ervan

1 Rens Pieterse is verbonden aan de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam.

2 *NJB* 2021/3257, afl. 44, p. 3610 e.v.

3 Edgar Elgar Publishing 2020.

4 Het betreft Luke Adams, zo volgt uit: *Methoden en perspectieven van rechtswetenschap*, Den Haag: Boom 2024, p. 8.

5 *NJB* 2021/3257, afl. 44, p. 3618.

6 Vgl. H. Schuttevâer, *Vijftig jaar belastingwetenschap in Nederland*, Deventer: Kluwer 1975, p. 9-11.

7 W.J. de Langen, *De grondbeginselen van het Nederlandse belastingrecht*, Alphen aan den Rijn: Samsom 1954, p. 14 e.v.

8 L.J.A. Pieterse, *Over D. Brüll (1922-1996). Een biografische schets*, Den Haag: Boom juridisch 2022, p. 36.

9 Zie D. Brüll, 'Stijging van de belastingdruk – waarom eigenlijk?', *WFR* 1982/389, afl. 5539, waarin hij zijn collega's in de belastingwetenschap oproept hun methode op tafel te leggen (p. 396).

10 Aldus R. van Dijken, 'Schoordijk: een grenzeloze inspiratiebron', *Ars Aequi* 2024, afl. 11, p. 974.

11 Vgl. H.C.F. Schoordijk, 'Antwoord aan J.M. Barendrecht: Falende rechtswetenschap?', *RMThemis* 1995, afl. 4, p. 148.

12 Zie daaromtrent bijv. K. van den Bos, *Inleiding empirische rechtswetenschap*, Den Haag: Boom juridisch 2021, en J.J.J. Sillen & R.B.J. Tinnevelt, 'Een kleine handleiding voor het schrijven van een juridisch promotievoorstel', *Ars Aequi* 2021, afl. 2, p. 192-196.

moet worden begrepen, en welke methoden kunnen worden onderscheiden om dit object te onderzoeken”, aldus Hirsch Ballin in het eerste hoofdstuk (p. 15).

Het object is “het recht, dat wil zeggen rechtsregels met inbegrip van de instellingen en besluiten die op deze regels zijn gebaseerd, en de beginselen en waarden die in deze regels tot uitdrukking komen” (p. 18). Tot “het talige fenomeen van het recht als object”,¹³ dat volgens de auteur ten gronde is verbonden met humaniteit,¹⁴ rekent hij ook de interpretatie daarvan, zo blijkt uit het vervolg van het boek. Dergelijke interpretatie (en vermoedelijk niet de *opvattingen* van Dworkin over interpretatie, die eveneens aan de orde worden gesteld)¹⁵ ziet Hirsch Ballin als een methode van de *rechtspraktijk*, die het object van juridisch onderzoek in belangrijke mate vormgeeft (vgl. p. 30). Dat object is intrinsiek dynamisch: juridische regels en concepten ontwikkelen zich, schrijven voort, zoals de auteur dat wat plechtstatig noemt (p. 79).

Uitgangspunt voor Hirsch Ballin is dat recht wordt uitgedrukt in een normatieve taal die ertoe strekt menselijk gedrag te sturen (p. 17, p. 45), zij het dat hij gedrag als zodanig niet beschouwt als object van rechtswetenschap.¹⁶ Opmerkelijk genoeg geeft hij tegelijkertijd te kennen dat het recht in zijn boek niet wordt opgevat als beheersingsinstrument, dat wil zeggen: “als instrument voor besturing en verandering van de samenleving (het juridisch instrumentalisme)” (p. 5).¹⁷ In het denkraam dat fiscalisten hanteren, zullen beide uitgangspunten min of meer samenvallen. Het belastingrecht is “een sturingsinstrument in handen van de overheid, zowel ten aanzien van het primaire doel als ten aanzien van de nevendoeleinden. Belastingwetgeving vormt daarmee een onderdeel van het beleidsinstrumentarium, dat de overheid ter beschikking staat om de samenleving te beïnvloeden, te sturen of besturen”,¹⁸ uiteraard binnen de grenzen van het recht en de daartoe behorende beginselen.

In de min of meer traditionele wetenschapsbeoefening – veelal juridisch-dogmatisch onderzoek genoemd¹⁹ – wordt het te bestuderen object als gegeven opgevat (p. 23). Bij dergelijk onderzoek gaat het om “de bestudering van het in een bepaalde rechtsorde geldende recht, inclusief de normatieve grondslagen, beginselen en historische ont-

wikkelingen, waarbij het onderzoek dit recht beschrijft, duidt, systematiseert, vergelijkt met elders geldend recht, bekritiseert en vaak verder helpt te ontwikkelen door wijzigingen voor te stellen met het oog op een betere oplossing van bepaalde problemen in de rechtspraktijk”,²⁰ om een omschrijving te geven, die zo gangbaar is dat zij vermoedelijk niet of nauwelijks weerstand zal oproepen.²¹

Naast het op juridische redeneerwijzen en methoden van rechtsvinding gerichte onderzoek neemt in juridisch-dogmatisch onderzoek de analyse van de verhouding tussen rechtsbeginselen, rechtsregels en juridische beslissingen een belangrijke plaats in (p. 28). Of, op een enigszins andere wijze uitgedrukt: dergelijk onderzoek neemt vaak wetteksten en rechterlijke uitspraken als startpunt voor “een thematisch georganiseerd onderzoek naar de betekenis daarvan in een discursief veld met rechtsbeginselen als referentiepunten” (p. 30).

Dat dergelijk onderzoek waardevol kan zijn, valt niet te ontkennen, zij het dat onderzoekers – ook volgens Hirsch Ballin – ambitieuzer te werk kunnen gaan. Zo stelde J.B.M. Vranken in het vervolg op zijn ‘Algemeen deel’²² “de maatschappelijke gefundeerde noodzaak van juridische dynamiek centraal en bepleitte hij een ontwikkeling van de juridische dogmatiek tot een methodisch meer gedisciplineerde, contextualiserende rechtswetenschap”, aldus Hirsch Ballin (p. 25),²³ die verder niet veel aandacht besteedt aan de publicaties van deze Tilburgse rechtswetenschapper,²⁴ werk dat ook voor fiscalisten die de ambitie hebben onderzoek te doen, verplichte kost zou moeten zijn, en dan doel ik onder meer op zijn ‘synthese’.²⁵ Daarin behandelt Vranken tal van methodologische aspecten, zoals eisen die aan een onderzoeksvraag worden gesteld, de rol van een theoretisch kader en het gebruik van bronnen.

In het tweede hoofdstuk – kritische invalshoeken voor juridisch onderzoek – noemt Hirsch Ballin de “methoden van de rechtspraktijk, zoals interpretatiemethoden”, iets anders dan “de methoden van juridisch onderzoek”, al vormen zij “wel juist een belangrijk deel van het object van juridisch onderzoek” (p. 39), zo voegt hij daar enigszins cryptisch aan toe. Dit betekent, zo vertaal ik zijn opvatting, dat interpretatie als zodanig *niet*, omdat het, als gezegd, volgens hem een methode van de *rechtspraktijk* is, maar onderzoek naar bijvoorbeeld de voorgewende neutraliteit en objectiviteit van interpretatie (vgl. p. 40), wel tot het domein van het

13 Aldus de auteur op p. 15.

14 Vgl. p. 123.

15 Vgl. p. 30-31.

16 Voor fiscale wetenschappers zal dit enigszins anders liggen: “Wie belastingwetenschap beoefent, bestudeert (...) de mens in een van zijn essentiële situaties, in zijn relatie nl. tot de publieke gemeenschap waarvan hij deel uitmaakt (...)”, aldus H.J. Hofstra, *Plaats en taak van de belastingwetenschap*, Deventer: Kluwer 1966, p. 18.

17 Zie over juridisch instrumentalisme ook p. 58.

18 Aldus J.W. van der Voort, ‘Belastingheffing in Babel’, *WFR* 1986/345, afl. 5721.

19 Ook wel aangeduid als doctrinair juridisch onderzoek (p. 20), dan wel klassiek onderzoek (vgl. A.J. Verheij, ‘Voor de rechtbank staat een been. Over aard en de taak van de rechtswetenschap’, *NJB* 2020/2005, afl. 30, p. 2231).

20 R.A.J. van Gestel, ‘Revitalisering van juridisch-dogmatisch onderzoek’, *NJB* 2021/280, afl. 4, p. 288.

21 De rechtsdogmatiek (of ‘doctrinaire’ rechtsgeleerdheid) is niet gericht op ‘verklaren’ maar op ‘begrijpen’ (p. 70).

22 *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel****, Deventer: Kluwer 2005.

23 Zie in vergelijkbare zin ook p. 39.

24 Op p. 110 komt een opstel van zijn hand ter sprake.

25 J.B.M. Vranken, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel****. Een synthese*, Deventer: Kluwer 2014.

juridisch onderzoek wordt gerekend. Zo bezien prepareren degenen die juridisch-dogmatisch onderzoek doen (en het geldende recht interpreteren en ook systematiseren) als het ware het object van onderzoek voor rechtswetenschappers in de door de auteur bedoelde zin. Dat lijkt een wat geforceerde benadering: ook interpretatiemethoden kunnen zonder meer tot de methoden van rechtswetenschappelijk onderzoek worden gerekend.²⁶

Belangrijk vindt Hirsch Ballin de “erkenning dat interpretatie, of herinterpretatie, niet altijd een onschuldig en objectief proces is”.²⁷ In dat verband wijst hij op het belang van – wat hij noemt – machtideterminerende benaderingen.²⁸ De onderzoeker kan, geïnspireerd door de filosofie van Derrida, juridische regels en beslissingen ‘deconstrueren’, dat wil in de woorden van Hirsch Ballin zeggen: “de problematische wisselwerking (blootleggen) tussen redelijkheid en onrecht die onder het oppervlak van deze teksten schuilgaat” (p. 49).²⁹ In dat kader kan bijvoorbeeld worden onderzocht welke belangen buiten beschouwing worden gelaten bij de toepassing van een regel of de totstandkoming daarvan, zo zou daaraan kunnen worden toegevoegd. Maar het omgekeerde kan eveneens aan een onderzoek worden onderworpen. Zo zijn bij de totstandkoming van belastingwetgeving niet zelden bepaalde belangen *oververtegenwoordigd*, zoals uit de toekenning van fiscale privileges blijkt. Dergelijke privileges lijken voort te komen uit veranderingen in de communicatie tussen de volksvertegenwoordigers en de samenleving, als gevolg waarvan de openbare meningsvorming – het richtpunt in het werk van Habermas (p. 43-45) – is “getransformeerd in een antagonistische verdeling van kiezerssteun langs de lijnen van belangengroepen” (p. 142).

Onderzoekers zullen merken, zo houdt Hirsch Ballin de lezer verder voor, dat “de onderzoeksmethode van deconstructie”, die hij verder niet concretiseert, dan wel uitwerkt “vruchten afwerpt zodra ze ontsnappen aan het web van overgeërfde classificaties en daarop gebaseerde redeneerwijzen. Dit zal hen in staat stellen om te ontdekken waar wettelijke regels en beslissingen gevestigde belangen bevestigen en beschermen, en mogelijk in de weg staan aan herinterpretaties en wetwijzigingen die eraan kunnen bijdragen om aan eenieder recht te doen” (p. 56).

Het derde hoofdstuk, het eerste van deel II, staat, als gezegd, in het teken van *empirisch-juridisch onderzoek* (p. 67 e.v.),³⁰ dat – in tegenstelling tot de rechtssociologie – deel

uitmaakt van de rechtswetenschap, “waarvan het object wordt gedefinieerd door de aard van het recht als semantisch systeem” (p. 78). Voor zodanig onderzoek, dat ook bekendstaat onder de naam *empirical legal studies*, is de laatste jaren steeds meer aandacht ontstaan, onder meer om beter en scherper zicht te krijgen op de effecten, maar ook de mogelijke ineffectiviteit van wettelijke regels en beslissingen die daarmee verband houden.³¹ Door dergelijk onderzoek kan bloot worden gelegd waar het rechtssysteem heeft gefaald om recht te doen, bijvoorbeeld in situaties waarin de toegang tot het recht – anders dan eerder wellicht werd gedacht – problematisch blijkt te zijn.³² Empirisch-juridisch onderzoek wordt volgens de auteur “gezien als de beste manier om dergelijke tekortkomingen aan te pakken” (p. 67).

Dergelijk en ander empirisch-juridisch onderzoek kan bijdragen aan een ruimere blik op het recht,³³ en kan de juridische theorie verrijken met inzichten over de effecten en dynamiek ervan (p. 84). Voorbeelden van empirisch-juridisch onderzoek zijn er voldoende. Zo kan worden gedacht aan het coderen van typen wetgeving die in omloop zijn of worden gebracht (met een al dan niet gedragsregulerende inhoud, om een mogelijk te onderscheiden type te noemen),³⁴ dan wel de mate waarin delegatie van wetgeving aan de orde is, zoals weleens in beeld is gebracht (en toen stevig is bekritiseerd).³⁵ In het verleden is ook de kenbaarheid van het belastingrecht aan de hand van een enquête onderzocht.³⁶ Empirisch-juridisch onderzoek kan verder gericht zijn op “the actions of officials within legal institutions, such as, administrative bodies, regulatory agencies, or courts, in interpreting, implementing, and enforcing the law” (p. 80). Verwant daarmee is onderzoek naar de effectiviteit en trefzekerheid van de advisering van de Raad van State of algemener: onderzoek naar de vraag welke actoren invloed hebben op de totstandkoming en wijziging van wetgeving en hoe zij die invloed uitoefenen.³⁷

Volgens de auteur is empirisch-juridisch onderzoek nog steeds onbekend bij veel auteurs, al is de situatie aan het veranderen, “zij het nog niet voldoende” (p. 70). “Een ge-

26 Vgl. L.J.A. Pieterse, *Fiscale methodologie*, Den Haag: Boom juridisch 2021, p. 25.

27 Aldus de auteur op p. 47.

28 Categoriseren van verschijnselen is evenmin een neutrale aanpak (par. 2.6), en p. 63: “Schijnbaar onschuldige categoriseren (...) kunnen onder de oppervlakte *empowerment* en *disempowerment* bewerkstelligen”.

29 Zie over deconstructie ook p. 134.

30 Voor zover recht en zijn instituties het object van onderzoek vormen (en het kennisdoel: recht en zijn verdere ontwikkeling), is sprake van rechtswetenschappelijk onderzoek (p. 68-69).

31 “De hoop is dat juridische onderzoekers (...) op basis van een betere feitelijke grondslag uitspraken kunnen doen over juridische kwesties in plaats van hun toevlucht te moeten zoeken in vage noties of ideeën (...)”, aldus J.B.M. Vranken, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel****. Een synthese*, Deventer: Kluwer 2014, nr. 25.

32 N. Doornbos, ‘Toegang tot recht: recht hebben, vragen en krijgen’, in: *Recht in het echt. Empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom 2024, p. 155 e.v.

33 Vgl. p. 75.

34 Zie daarover p. 76-77.

35 Vgl. Geschrift nr. 114 van de Vereniging voor Belastingwetenschap, Alpen aan den Rijn: Samsom 1965, p. 1-18.

36 L.G.M. Stevens, *Belasting naar draagkracht*, Deventer: Kluwer 1980, p. 509 e.v.

37 Zie voor de resultaten daarvan: P.J.P.M. van Lochem & R.A.J. van Gestel, ‘De achterkant van het wetgevingsproces’, in: *Recht in het echt. Empirische inzichten voor juristen*, Den Haag: Boom 2024, p. 240.

brek aan belangstelling voor empirisch onderzoek kan worden toegeschreven aan nalatigheid van juridische specialisten om hun concepten te omschrijven als een bron van vragen voor empirisch onderzoek naar context en werking” (p. 75). Of bedoelde specialisten zich aangesproken zullen voelen door deze kritiek, valt te betwijfelen. Maar goede – inspirerende – suggesties, onder meer in de vorm van toetsbare theorieën, kunnen geen kwaad, want ook in fiscale publicaties kan betrekkelijk weinig empirisch-juridisch onderzoek worden aangetroffen, zo volgt uit een inventarisatie van J. Gooijer, die meent dat dergelijk onderzoek van toegevoegde waarde kan zijn, bijvoorbeeld bij de beoordeling van de effectiviteit van antimisbruikbepalingen.³⁸

In het vierde hoofdstuk staat *grondslagenonderzoek* centraal. Volgens de auteur is een van de taken van kritisch rechtswetenschappelijk onderzoek “om onderliggende machtsstructuren en verborgen belangen bloot te leggen” (p. 86), en in het bijzonder aan het licht te brengen welke belangen en machtsverhoudingen in rechtsnormen tot uitdrukking komen (vgl. p. 85). In verband daarmee kan worden gedacht aan de rol die machtige staten en economische actoren spelen in het internationale (belasting)recht.³⁹ Om die rol inzichtelijk te maken (of te ‘ontmaskeren’, om het minder hoffelijk te formuleren), kan worden geanalyseerd “hoe rechten en plichten voortkomen uit processen van wetgeving” (p. 99).⁴⁰ Ook in een nationale context is dat belangrijk, omdat vertrouwen in het recht volgens Hirsch Ballin een institutioneel vertrouwen is dat wordt gehandhaafd en bevestigd door middel van processen (p. 103).

Sommige onderzoekers willen doordringen tot de diepere lagen van de rechtsorde, bijvoorbeeld door de betekenis van belastingbeginselen voor de ontwikkeling van het belastingrecht af te tasten, dan wel te onderzoeken “waar en hoe mensenrechten de norm beïnvloeden” (p. 92). Zodanig onderzoek, dat onder meer inhoudt dat rechtsregels en beslissingen worden gezien “door het prisma van de mensenrechten”, om een geliefde uitdrukking van de auteur te gebruiken, kan tot vooruitgang in de rechtswetenschap leiden (p. 92). Ook op andere plaatsen in het boek wordt het intrigerende thema van vooruitgang in wetenschappelijk onderzoek – soms terloops – ter sprake gebracht. Daaraan is in publicaties beperkt aandacht geschonken. Aangenomen wordt dat meer aandacht voor methodische aspecten van onderzoek, meer aandacht voor interdisciplinariteit en internationalisering de rechtswetenschap vooruithelpen.⁴¹ Volgens Hirsch Ballin is voortgang mogelijk “wanneer gevestigde paradigma’s

– zoals de concepten waarop de juridische grammatica is gebaseerd – discutabel blijken te zijn” (p. 56).⁴² Verder tekent hij op dat vooruitgang in rechtswetenschappelijk onderzoek “juridische vooruitgang in de richting van het opheffen van onrecht kan voeden” (p. 107).⁴³

In dit hoofdstuk – het vierde – wijst Hirsch Ballin ook op de relevantie van “een constitutionele invalshoek voor juridisch onderzoek” (p. 95),⁴⁴ dat wil zeggen dat het recht uitdrukkelijk wordt onderzocht op grond van constitutioneel recht. Zo kan de onderzoeker rechtsbeginselen relateren aan fundamentele (constitutionele) waarden, waarin delen van het recht zijn geworteld,⁴⁵ en waarvan de menselijke waardigheid de hoeksteen is.⁴⁶ Als voldoende methodologische discipline wordt opgebracht, behoeft dat geen subjectieve aangelegenheid te zijn (p. 87-88), aldus de auteur, maar daarmee is nog niet de vraag beantwoord of juridisch onderzoek waarde vrij is of op zijn minst waarden neutraal,⁴⁷ “een kwaliteit waarop het rechtspositivisme aanspraak maakte in zijn controversen met de natuurrechtstheorie” (p. 86).⁴⁸

Op p. 107, de eerste pagina van het vijfde hoofdstuk, over *verkenkend onderzoek*, komen de verschillende door Hirsch Ballin uitgezette lijnen samen: “Kritisch onderzoek maakt zichtbaar welke reële machtsverhoudingen in het recht tot uitdrukking komen, empirisch onderzoek hoe het werkt, en grondslagenonderzoek hoe het zich verhoudt tot waarden en beginselen, waaronder die van de rechten van de mens. Daarop voortbouwend kan de onderzoeker verkennen waar en hoe zinvolle ontwikkeling en verbetering van wetten, bestuurlijke praktijken en rechtspraak mogelijk zijn” (p. 107). Zo heeft, om een recente verbetering te noemen, verkenkend, rechtsvergelijkend onderzoek met enkele van de ons omringende landen een impuls gegeven aan de ontwikkeling van de evenredigheidstoetsing door de bestuursrechter (vgl. p. 108),⁴⁹ zij het dat – in aanvulling daarop – ook een mentaliteitsverandering van het bestuur is vereist om deze

38 Vgl. J. Gooijer, ‘Where is the evidence? Een korte verkenning van empirisch-juridisch onderzoek’, *NTFR* 2019/2716, p. 2-3.

39 Vgl. p. 62.

40 Zie daarover het bekende – met de Jaap van den Berge-literatuurprijs bekroonde – werk van C.A.T. Peters.

41 J.B.M. Vranken, ‘Wat geldt in de rechtswetenschap als voortgang?’, in: *Vooruit met het recht*, Den Haag: Boom juridisch 2006, p. 25.

42 Zie bijv. D. Brüll, *Fiscale mythologie*, Deventer: FED 1974.

43 Zie over de vraag “of het wetenschappelijk bezig zijn met het recht dat recht gunstig of ongunstig zou kunnen beïnvloeden”: H. Drion, ‘Nut en nadeel van de rechtswetenschap voor het recht’, in: *‘t Exempel dwinght* (Kisch-bundel), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1975, p. 83 e.v.

44 “De constitutionele context van het recht, voor zover die rijk is, is dus een onontkoombare, maar meestal stilzwijgend veronderstelde definiërende factor in het object van juridisch onderzoek” (p. 96-97).

45 Vgl. p. 95.

46 Vgl. p. 106.

47 Zie daaromtrent ook p. 32, p. 123, en bijv. L.J.A. Pieterse, ‘Over waarde vrije belastingwetenschap’, *NTFR* 2021/3591.

48 Een kenschets van de natuurrechtstheorie is te vinden op p. 28 en p. 160. Zie over verschillende vormen van natuurrechtsdenken: Fred Neerhoff & David Bakker, *De Natuur als wetgever. Een spinozistische maatschappijvisie*, Maassluis: Uitgeverij de Brouwerij 2024, p. 121 e.v.

49 Zie over vergelijkend juridisch onderzoek ook p. 61 en – concreter – het onlangs op voortreffelijke wijze verdedigde proefschrift van C.J.D. Warren, *Buitenlands recht in belastingzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2024, p. 295 e.v.

verbetering daadwerkelijk gestalte te geven.⁵⁰ Verkennend onderzoek, zo begrijp ik de auteur, is vooral gericht op rechtsontwikkeling;⁵¹ het betreft – enigszins anders uitgedrukt – onderzoek naar mogelijke veranderingen,⁵² die kunnen uitmonden in verbeteringen van het geldende recht. Daarbij speelt volgens hem juridische creativiteit van de onderzoeker een niet onbelangrijke rol.⁵³ In verband daarmee betoogde Ilja Leonard Pfeijffer in zijn Huizinga-lezing – over de aard en het nut van creativiteit – dat de enige manier “waarop het kan lukken om buiten de kaders te treden van de communis opinio en van de algemeen aanvaarde wetenschappelijke status quo, is om een autonome spelruimte te creëren buiten deze bestaande kaders (...)”.⁵⁴

De redenen om mogelijke veranderingen te onderzoeken, zullen variëren: van teleurstelling over de effectiviteit van bijvoorbeeld de regeling van de giftenaftrek in inkomstenbelasting, dan wel onvoldoende uitvoerbare wetgeving op het vlak van de vennootschapsbelasting, tot interne of externe tegenstrijdigheden in het geheel van rechtsregels. De aanleiding van het verkennend onderzoek beïnvloedt de keuze van de door de rechtswetenschapper te gebruiken methode. “Een gebrek aan effectiviteit zal bijvoorbeeld empirisch onderzoek vereisen naar acceptatie en handhaving, maar ook naar de evenredigheid tussen wettelijke lasten en wat men ermee wil bereiken” (p. 110).

De auteur doet ook suggesties voor verkennend onderzoek. Zo meent hij dat onderzoek naar de mogelijke invoering “van normen gericht op een genuanceerde toepassing of verfijning van de wetsuitleg (...) van veel betekenis (zou) zijn in de strijd tegen rechtsonzekerheid als gevolg van te frequente wetwijzigingen” (p. 113). Ook wijst hij de lezer op een relevante beperking van verkennend onderzoek: de onderzoeker zal respect moeten hebben voor de basisconcepten van het recht, inclusief die van de constitutie, die terug te voeren zijn op de grondgedachte dat ieder mens erkenning verdient (p. 115).

Elders, in het zevende hoofdstuk, noemt Hirsch Ballin verkennend onderzoek in termen van maatschappelijke relevantie de meest vruchtbare vorm van juridisch onderzoek, zij het dat niet vergeten mag worden “dat dit onderzoek moet worden ondersteund door en gefundeerd moet worden in gedegen kritisch, empirisch en fundamenteel onderzoek” (p. 155).

In deel III, dat bestaat uit het zesde en zevende hoofdstuk, werpt Hirsch Ballin in het zesde hoofdstuk – over *personen in het recht* – de vraag op hoe “humane intelligentie

een goede verhouding tot artificiële intelligentie kan ontwikkelen en behouden, zonder dat daardoor de waarde van de taligheid van (rechts)betrekkingen met anderen wordt ondermijnd” (p. 138). Die verhouding moet volgens hem worden gezien en onderzocht door het prisma van de mensenrechten (p. 140).

Dat recht, en zeker ook belastingrecht, kan worden bestudeerd vanuit een macroscopische blik die verschillende rechtssystemen overstijgt, is een perspectief dat Hirsch Ballin in het afsluitende zevende hoofdstuk bespreekt. Daarmee betreedt de auteur het domein van ‘global law’, van transnationaal recht, “dat zijn oorsprong vindt in boven nationale instellingen” (p. 150), en daarmee zijn fiscalisten met een internationaalrechtelijke oriëntatie ruimschoots bekend. Dit hoofdstuk bevat ook rake observaties over nationalisme en de (verderfelijke) mentale fixaties die daarmee samenhangen met als resultaat dat het aanpassingsvermogen van een rechtstelsel wordt ondermijnd.

3. Tot besluit

Met *Methoden en perspectieven van rechtswetenschap*, dat in verschillende opzichten een uitdagend boek is te noemen, heeft Hirsch Ballin ruimschoots voldaan aan het doel dat hij voor zichzelf heeft geformuleerd.⁵⁵ Ook geeft hij blijk van zijn eruditie: van de ideeën die kunnen worden ontleend aan het werk van Derrida⁵⁶ tot de verzen (van Goethe) die gaan over de irrationele effecten van kritiekloos overgeërfd recht.⁵⁷ Maar de auteur maakt het de lezer niet altijd even gemakkelijk. In sommige delen van de tekst brengt hij zoveel ter sprake, dat het zicht op de lijn in het betoog verloren gaat. Ook neigen de formuleringen van zijn hand nogal eens naar het minder toegankelijke of soms zelfs cryptische.⁵⁸ Dat neemt niet weg dat de studie van Hirsch Ballin, voor wie God niet uit de wereld verdwenen is (vgl. p. 50),⁵⁹ ook veel stimulerende overwegingen bevat, die kunnen blijven resoneren in het geestelijke universum van de lezer. Met een ervan wil ik deze bespreking besluiten: “waarom zouden we het (...) betreuren dat we mensen zijn, geen planten, en dus betrokken zijn bij verschillende soorten relaties, waaronder die van het recht, met andere mensen en bij het ontwikkelen van levensprojecten die op zijn minst gedeeltelijk onze eigen idealen weerspiegelen?” (p. 107).

⁵⁵ Zie daarover par. 2 van deze bespreking.

⁵⁶ Zie onder meer par. 2.4.

⁵⁷ Vgl. p. 51.

⁵⁸ Op p. 104-106 zijn daarvan voorbeelden aan te wijzen, en wat te denken van de zin die op p. 118 is te vinden: “Möllers ziet dit creatieve aspect van gerechtelijke en andere juridische besluitvorming als een ‘postmoderne’ ontwikkeling, omdat er in het bestaande systeem ‘topoi’ zijn opgenomen die verder gaan dan deductieve argumentatie”?

⁵⁹ Zie de ontboezeming die in het eerste hoofdstuk staat: “Een rechtvaardige rechter te zijn is een eigenschap van Bijbelse en oude heersers, en uiteindelijk van God zelf” (p. 29).

⁵⁰ A.H.G.M. Blomen, ‘Verruimde toepassing van het evenredigheidsbeginsel: een manier van symptoombestrijding?’, *TFB* 2024/36, p. 10-15.

⁵¹ Vgl. p. 146.

⁵² Vgl. p. 110.

⁵³ Zie daarover par. 5.5, en p. 137.

⁵⁴ Ilja Leonard Pfeijffer, *Over de aard en het nut van creativiteit* (Huizinga-lezing 2023), Diemen: Uitgeverij EW 2023, p. 21.